

МИКОЛА ВЕГЕШ

НАПАДИ УГОРСЬКИХ І ПОЛЬСЬКИХ ТЕРОРИСТІВ НА КАРПАТСЬКУ УКРАЇНУ В 1938 — 1939 РР.

Внутрішньополітичне становище Карпатської України було надзвичайно складним. Його поглиблювали безперервні напади угорських і польських терористів. Ще у вересні 1936 р. відбулася зустріч Гітлера з регентом Угорщини М.Горті, яка *«започаткувала пізнішу співпрацю німецько-угорських політичних і військових сил»*¹. Однак на перших порах Гітлер не давав згоди на відкриту інтервенцію, і угорський уряд обмежився засиланням терористичних груп у міста і села Карпатської України.

Поява угорських терористів зафіксована в першій половині жовтня 1938 р. У щоденнику В.Гренджі-Донського *«Щастя і горе Карпатської України»* є такий запис: *«Вчорашнього дня, ранком о 4-ій годині, в нашій країні з'явилися мадярські терористи. Біля станції Бея напали на боржавський залізний міст, вбили одного вояка, що там був на сторожі, пошкодили міст екразитом і напали на потяг число 1108. Вбили також начальника станції, ограбили подорожніх, кілька наших вояків полонили і відвели з собою. Подалися в берегівські вишніці та ліси»*². Першу появу угорських терористів В.Гренджа-Донський відносить до 10 жовтня 1938 р. Цю ж дату подає канадський історик, уродженець Закарпаття, Петро Стерчо: *«Вночі з 9-го на 10-го жовтня 1938 р. перша група «Рондош Гарди» приїхали до пограничної місцевості Тарпи, а відти через зв'язок мукачівського мадяра Міклоша Ерделі перейшли кордон на річці Боржаві і вдерлася в Карпатську Україну»*³. Українські вчені О.Довганич, З.Пашкуй, М.Троян уважають, що перші угорські терористи у складі 12 чоловік з'явилися на території Закарпаття 5 жовтня 1938 р.⁴

14 жовтня 1938 р. угорські терористи появились в околицях Берегова. У сутичці загинув чехословацький жандарм А.Риган, родом із села Дубриничі⁵. Однак, своєчасно підійшло підкріплення, і терористи змушені були відступити. Урядова газета *«Нова свобода»* повідомляла про появу 300 озброєних терористів поблизу Мужієва⁶, а 21 жовтня — 1938 р. біля Волівця⁷.

9 листопада угорські терористи, озброєні автоматичними пі-

столетами і ручними гранатами, зробили напад на чеських жандармів у Косніні. Загинув чеський підстаршина й п'ятеро чоловік поранено⁸. 25 листопада угорських терористів обстріляли чехословацькі прикордонники поблизу Ракошина⁹. Тоді ж затримано кілька «затятих терористів» на чолі з Міхалом Гімро¹⁰.

30—31 грудня 1938 р. група угорських терористів здійснила кілька нападів на с.Макарієво¹¹. Один із них детально описала «Нова свобода»: *«Чотири малярські терористи ввійшли до хати й питалися, чи в хаті не мешкають фінанси. Переглянули цілу хату, але так нічого не знайшли. Зараз, як вийшли з хатчини, кинули 6 ручних гранатів, потому зачали стріляти із рушниць і автоматичних пістолів. Ця перестрілка тривала приблизно 20 хвилини. На вистріли малярських терористів відповіла наша сторожа СОД вистрілами з легкого кулемету»*¹².

В.Комаринський, який очолював відділ преси і пропаганди в уряді Карпатської України, писав до Президії Міністерства Внутрішніх Справ: *«Голошу, що в останніх днях знова починають знепокоючу роботу на границях малярські терористи, не є то родовиті терористи Маляри, але се є з одної сторони утікачі-дезертири з нашої армії, а з другої сторони — приклоншики Др. Фенцика, Бродія і Демка, які втікали з нашої території до Мукачеве. Після вичислення є таких людей в Мукачеві около 300»*¹³. Отже, мова йде про терористичні загоны, які почали формуватися на захопленій Угорщиною закарпатській території.

5—6 січня *«малярські терористи самі випроковували інцидент і напали на нашу пограничну сторожу. Ведучим цих терористів був колишній районний поліційний інспектор Білик Ференц, далі Басараб Ференц, Чулак Тодор і Шелебі Міклош. Басараб, Чулак та Шелебі переступили границю біля Підманастиря, а Білик остався взадю. Інші терористи приготувались близько Підманастиря — вони мали в намірі зайняти чехословацьку пограничну сторожу і наступати далі... Терористів, організованих до цього нападу, було 350, майже всі маляри, з них 50 походило прямо з Мукачеве, інші з околиці»*¹⁴. Подібне мало місце в околицях Ужгорода. На прикордонну сторожу напала група угорських терористів на чолі з Іштваном Калмаром¹⁵. Більшовицька «Правда» відзначала на своїх сторінках *«найменші сутички, що в цей час проходили на нових чехословацьких кордонах на території Закарпаття»*¹⁶.

15 січня 1939 р. *«напали малярські терористи на сторожу СОС коло Барвіноша. Було 60—80 осіб. По них вистрілено від Баранинець із тяжкого й з легких кулеметів. Товпа переступила демаркаційну лінію, а то є 1 км в напрямі на Бараниці. На нашій стороні були ранені 2 поліційсти»*¹⁷. Аналогічні сутички мали місце 2 січня 1939 р. в с.Барбово¹⁸.

Станом на 10 лютого 1939 р. угорські терористи 22 рази здійснивали напади на кордони Карпатської України¹⁹. Директор поліції Ю.Білей, даючи інтерв'ю газеті «Нова свобода», заявив, що «у самому Хусті наші українські хлопці зловили двох мадярських терористів»²⁰. Рядові терористи всіляко заохочувались і нагороджувались своїми керівниками. «Терорист одержує дещо 3,5 пенте, за напад — 50 пенте. Коли захопить рушницю нашого воюка, то обіцяють 150 пенте, за кулемет — 250 пенте», — повідомляла «Нова свобода»²¹.

Доказом масовості терористичних нападів на Карпатську Україну є той факт, що Державною прокуратурою у Великому Березному станом на 25 лютого 1939 р. було ув'язнено 345 угорських терористів²². Необхідно відзначити, що проти них «жодне карне поступовання... введено не було», а «300 душ мадярських терористів взагалі не були ув'язнені»²³. Після оголошення амністії, їх усіх відпустили.

У жовтні 1938 р. зафіксовано і появу польських терористів. 27 жовтня вони здійснили спробу висадити в повітря міст поблизу Жорнави²⁴, а наступного дня напали на міст у Вучковому²⁵. У бою з ними загинули чеський жандарм Калчік і закарпатець Й.Лой. У с.Торунь польські терористи вбили синевирця І.Костя²⁶. 10 листопада 1938 р. Пресова служба Карпатської України повідомляла, що «польські терористи затягнули до Польщі Ярослава Весецького, Вячеслава Ракоса і Ціріса, членів пограничної сторожі, про яких й досі невідомо, чи живуть»²⁷. «Нова свобода» повідомляла, що «фінансова дирекція в Хусті, посередництвом влади Карпатської України, дипломатичною дорогою домагатиметься, щоб польські уряди випустили на волю наших оборонців границь»²⁸. У ніч з 18 на 19 листопада 1938 р. «кількадесят польських терористів в околиці Нижніх Верецьок напали на нашу пограничну сторожу. По перестріці прогнали їх в напрямку польської границі. Терористи полишили одного мертвого і кілька ранених»²⁹.

Напади польських терористів зафіксовані 2, 13, 15, 16, 18, 19, 22 листопада 1938 р. Потерпіли жителі прикордонних з Польщею сіл: Торунь, Присліп, Н.Студеній, Синевирська Поляна³⁰.

Терористичні акції завдавали великої моральної й матеріальної шкоди. Лише польські терористи на 25 листопада 1938 р. завдали збитків на суму 277.500 Кч.³¹. Жителі Торуні повідомляли уряд, що «дня 5.XI палозили терористи екразит під нотарський уряд, (збиток 3400 Кч. частково покритися на 1500 Кч.), але 22.XI уряд знову був з усіх сторін обстріляний терористами на протязі 2 год. В будову кицули 3 гранати — шкода 5 тис. Кч. ... Просьба на пособіє в 5000 Кч.»³¹. Майже після кожного нападу були людські втрати. Тільки за кілька днів листопада 1938 р. на польсь-

ко-чеському пограниччі загинули «2 вояки, 1 четник, 1 фінансовий стражник, 1 підпитар, 2 дітей»³².

Напади терористів продовжувалися і в січні-лютому 1939 р. Так, «на село Присліп напало 10 польських терористів і зайняли пошту. Будинок почти збомбардували ручними гранатами і забили поштового урядника Калину. Разом з мужем боронила пошту пані Калинова. Шматки гранати розірвали їй груди і голову»³³.

Карпатоукраїнська влада, даючи відповідь на ноти протесту польського посла, в яких її звинувачували у сприянні антипольській пропаганді на території краю, постійно наводила факти руйнівної діяльності польських терористів. 18 листопада 1938 р. у Нижньому Студеному при переході кордону був убитий терорист, при якому знайшли «пістоль со значком «Дерба», коробочку на цигарети, шкіряний пулярес, а в ній 50 Кч., 1 пол. злотий і 15 польських грошів»³⁴. 15 листопада 1938 р. у затриманих польських терористів відібрали: «ручні гранати польського зразку, годинниковий механізм для запалювачів, запальники з написом «Краків», польські цигарети і шоколад»³⁵. 23 листопада 1938 р. група закордонних журналістів відвідала закарпатські села Вучкове, Торунь, Присліп, Синевирську Поляну, які найбільше постраждали від польських нападів. До складу цієї делегації входив також німецький консул Г.Гофман, який «усе оглянув, сфотографував не тільки місця нападів, але і речі та зброю терористів, яку залишили на місцях»³⁶. 27 листопада «Нова свобода» повідомляла: «Влада Німеччини сьогодні вислала ноти мадярській і польській владам, у яких... протестує проти... висилання терористів польським генеральним штабом з Осмолоди на Карпатську Україну»³⁷.

Необхідно відзначити, що чехословацький уряд разом з підкарпатським, приділяв значну увагу захисту кордонів краю. Нерідко проводились спільні бойові операції по знешкодженню терористичних груп. Одна з таких операцій завершилася розгромом групи Йозефа Према³⁸. Така ж доля спіткала угруповання Ернеста Берзевітці. Були взяті в полон 24 старшини, 62 підстаршини і понад 200 рядових терористів³⁹.

Робилися спроби підсилити прикордонні війська. В.Комаринський пропонував «усі сторожі... конешно скріпити, а то: на відтинку межі Залузємом і Мукачевом о 30 людей, а між селом Старим Давидковом і Чомошином о 20 людей»⁴⁰. Встановилися нормальні стосунки між комендантом волівських січовиків С.Фігурою і чехословацькими прикордонниками. Були укріплені сторожеві загони в селах Торунь, Присліп, Синевирська Поляна. Оголошувалися додаткові набори до жандармерії. Так, «Нова свобода» 5 лютого 1939р. опублікувала оголошення, в якому повідомлялось, що «до жандармерії Карпатської України буде при-

іннято більше жандарм на пробу»⁴¹. Умови прийняття до жандармерії були такі: «1) має кращу приналежність до Карпатської України, 2) є бездоганний, повноправний та душевно спосібний, 3) переступив 21, а не досяг 35 року життя, 4) є нежонатий або бездітний вдовець, 5) є тілесно сильний і здоровий та є найменше 165 см. високий, 6) знає досконало українську мову в слові і письмі, 7) докаже, що має найменше скінчену народню школу, 8) має військове вишколення, виконав військову службу зі зброєю, на протязі найменше такого часу, який військовий закон приписує для нормальної прецензійної служби. До прохання (просьби) треба приложити проголошення, підписане двома свідками, що на випадок прийняття до жандармерії, зобов'язується кандидат служити в жандармерії найменше чотири роки»⁴².

За нашими підрахунками, в лютому-березні 1939 р. подало заяви з проханням зарахувати до жандармерії 278 чоловік⁴³. Виявили таке бажання і представники інтелігенції. М.Буксар, який працював учителем у с.Завосин (округ В.Березний), писав: «Нині вся безпека нашої молоді держави є в руках жандармерії, а якраз в кадрі жандармської старшини нема синів українського народу, яких так треба для удержання безпеки супроти ворогів активних по границях, так пасивних — пропанди»⁴⁴. У такій формі відбувалася українізація жандармерії. У лютому 1939 р. «всіх жандармів у Карпатській Україні є біля 900, з того українців 106»⁴⁵.

Були випадки преміювання людей, які затримали терориста. 16 листопада 1938 р. начальник канцелярії Президії Карпатської України М.Лацанич видав наказ про всенародне ознайомлення населення з рішенням уряду про «виплачення нагороди за зловлення чужих терористів»⁴⁶. У лютому 1939 р. повідомлялось, що людині, яка «безпечностовим ортанам передасть або визрадить агента-провокатора, або терористу з чужої держави, буде виплачена нагорода 500 Кч.»⁴⁷

Уряду Карпатської України за порівняно короткий відрізок часу вдалося переконати населення в необхідності всенародного захисту кордонів краю. Житель села Синевирська Поляна І.Лобода писав у листі до батька: «Ти, няньку, стій на своєму місці і борони наші границі від мадярів, а ми тут в околиці будемо уважати на наших зрадників та безпоцадно нищити польських бандитів... Поодинокі польські бандити вдень ховаються у наших лісах, а вночі роблять диявольське діло»⁴⁸. Загони самооборони були створені у всіх без винятку селах, які межували з Польщею.

Незважаючи на вжиті заходи для боротьби з угорськими і польськими терористами, А.Волошин добре розумів небезпеку. Саме з цієї причини він видав наказ про тимчасове закриття кордонів. У ньому, зокрема, говорилося: «В цілі забезпечення спо-

кійного переведення виборів... запираю з негайною правосильністю всі демаркаційні лінії до королівства Мадяричини й до Республіки Польської. Це запертя... триватиме до дванадцятої години понеділка 13 лютого 1939 року»⁴⁹.

Напади терористів не припинялися з жовтня 1938 р. до березня 1939 р. В.Гренджа-Донський писав, що вони *«стероризували і перестрашили народ»*⁵⁰. А.Волошин заявив, що *«виправи терористів не є в інтересі доброго сусідського співжиття та що є діланням рішучо незвичайним в історії міжнародних зносінь»*⁵¹. Змушений він був також визнати, що *«Карпатська Україна не в силі відбити їхні напади»*⁵².

- 1 Химинець Юліан. Закарпаття — земля української держави. — Ужгород, 1991. — С.89.
- 2 Гренджа-Донський Василь. Щастя і горе Карпатської України: щоденник. Твори Василя Гренджі-Донського. — Т.VIII. — Вашингтон, 1987. — С.23.
- 3 Стерчо Петро. Урядова координація операцій мадярських і польських терористів у Карпатській Україні в 1938—1939 рр.//Державність. — 1993. — №1. — С.16.
- 4 Довганич О.Д., Пашкуй З.А., Троян М.В. Закарпаття в роки війни. — Ужгород, 1990. — С.14.
- 5 Гренджа-Донський Василь. Щоденник. — С.28.
- 6 Нова свобода. — 1938, — 20 жовтня.
- 7 Гренджа-Донський Василь. Щоденник. — С.34.
- 8 Там же. — С.73.
- 9 — Оп.1. — Спр.32. — Арк.1—3.
- 10 ЗОДА. — Ф.3. — Оп.1. — Спр.44. — Арк.1.
- 11 ЗОДА. — Ф.17. — Оп.2. — Спр.319. — Арк.1.
- 12 Нова свобода. — 1939, — 12 січня.
- 13 ЗОДА. — Ф.17. — Оп.2. — Спр.319. — Арк.1.
- 14 Нова свобода. — 1939, — 3 лютого.
- 15 Нова свобода. — 1939. — 4 лютого.
- 16 Гранчак І.М., Поп І.І. Закарпаття в чехословацько-радянських відносинах періоду другої світової війни//Карпатика. Актуальні питання історії, історіографії і культури країн Центральної і Південно-Східної Європи. — Ужгород, 1993. — С.224.
- 17 ЗОДА. — Ф.3. — Оп.3. — Спр.156. — Арк.5.
- 18 ЗОДА. — Ф.17. — Оп.2. — Спр.319. — Арк.1.
- 19 Нова свобода. — 1939. — 25 лютого.
- 20 Нова свобода. — 1939. — 21 лютого.
- 21 Нова свобода. — 1939. — 3 лютого.

- 22 ЗОДА. — Ф.3. — Оп.2. — Спр.17. — Арк.3.
- 23 ЗОДА. — Ф.3. — Оп.2. — Спр.17. — Арк.3,4.
- 24 Гренджа-Донський Василь. Щоденник. — С.44.
- 25 Там же. — С.71—72.
- 26 Там же. — С.72.
- 27 ЗОДА. — Ф.3. — Оп.2. — Спр.5. — Арк. 8.
- 28 Нова свобода. — 1939. — 18 лютого.
- 29 Нова свобода. — 1938. — 25 листопада.
- 30 Нова свобода. — 1938. — 20, 25 листопада; Гренджа-Донський Василь. Щоденник. — С.77, 93.
- 31 ЗОДА. — Ф.3. — Оп.3. — Спр.65. — Арк.13.
- 32 ЗОДА. — Ф.4с/18. — Оп.1. — Спр.43. — Арк.1.
- 33 ЗОДА. — Ф.3. — Оп.3. — Спр.65. — Арк.12.
- 34 ЗОДА. — Ф.3. — Оп.3. — Спр.159. — Арк.9.
- 35 Нова свобода. — 1938. — 25 листопада.
- 36 Нова свобода. — 1938. — 20 листопада.
- 37 Гренджа-Донський Василь. Щоденник. — С.87.
- 38 Нова свобода. — 1938. — 27 листопада.
- 39 Стерчо Петро. Урядова координація операцій мадярських і польських терористів у Карпатській Україні в 1938—1939 рр. — С.17.
- 40 Там же.
- 41 ЗОДА, ф.17, оп.2, спр.319, арк.1.
- 42 Нова свобода. — 1939. — 5 лют.
- 43 Там же.
- 44 ЗОДА. — Ф.17. — Оп.2. — Спр.1—320.
- 45 ЗОДА. — Ф.17. — Оп.2. — Спр.87. — Арк.1,2.
- 46 Нова свобода. — 1939. — 2 лютого.
- 47 ЗОДА. — Ф.3. — Оп.3. — Спр.43. — Арк.2.
- 48 ЗОДА. — Ф.17. — Оп.2. — Спр.319. — Арк.6.
- 49 Нова свобода. — 1938, — 20 листопада.
- 50 Гренджа-Донський Василь. Щоденник. — С.108.
- 51 ЗОДА. — Ф.3. — Оп.1. — Спр.9. — Арк.2.
- 52 ЗОДА. — Ф.3. — Оп.3. — Спр.156. — Арк.1.